

*Доля Людмила Миколаївна –
начальник відділу науково-дослідної
лабораторії проблем правового забезпечення
діяльності ОВС ДНДІ МВС України,
кандидат юридичних наук*

Класифікація об'єктів злочину легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом

*У статті з позицій кримінального права і кримінології
проаналізовано проблеми застосування у сучасній слідчій і
судовій практиці ст. 209 КК України.*

Суть піднятої проблеми полягає в тому, що у сучасній слідчій і особливо судовій практиці за справами по легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, з часу введення до національного законодавства цієї заборони виникають складнощі, зокрема при вирішенні питання про те, чи були певні доходи одержані саме злочинним шляхом, а також внаслідок якого суспільно небезпечного протиправного діяння здобуті кошти. Адже відповідно до ч. 1 ст. 209 КК України (далі – КК) обов'язковою умовою, за якої настає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є одержання таких доходів унаслідок вчинення визначеного у п. 1 примітки до ст. 209 КК суспільно небезпечного протиправного діяння (предикатне діяння^[1]). При цьому конкретний злочинний спосіб, за допомогою якого здобуто такі доходи, на кваліфікацію злочину за ст. 209 не впливає. Це можуть бути той чи інший злочин проти власності, одержання хабара, контрабанда, шахрайство з фінансовими ресурсами, вбивство з корисливих мотивів, незаконне полювання, незаконне використання товарного знака, ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів тощо.

Цим, на нашу думку, і пояснюється деяка тенденція нечастого застосування судами ст. 209 КК України. Крім того, слідчими органами нерідко допускається неправомірний кваліфікація дій звинувачених, коли крім вчинення інших злочинів, ними вчиняються дії, в яких формально присутні ознаки діяння, передбаченого ст. 209 КК України, які в дійсності не посягають на набутий об'єкт, що відповідає легалізації. Відсутність же одного з елементів складу злочину означає і відсутність складу в цілому, що свідчить про явну незаконність притягнення до кримінальної відповідальності за такі дії.

Все сказане вище визначає актуальність даної статті. Питанням протидії легалізації злочинних доходів приділялась увага в роботах П.П. Андрушка, О.І. Барановського, В.І. Борисова, А.С. Беніцького, М.В. Бондаревої, Б.С. Болотського, О.О. Дудорова, Е.А. Іванова, Ю.В. Короткова, О.Є. Користіна, В.В. Лаврова, А.А. Музики, В.О. Навроцького, В.М. Поповича, Б.Г. Розовського, Є.Л. Стрельцова, О.О. Чаричанського, А.А. Шебунова та інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Однак досліджень складу легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, кваліфікації даного злочину та його відмежування від суміжних складів злочину проводилося мало.

Проблема визначення системи об'єктивних ознак злочину є однією з головних у вітчизняній науці кримінального права, оскільки саме від важливості об'єкта, що охороняється кримінально-правовою заборонаю, а також від складу забороненого діяння залежить характер суспільної небезпеки злочинного посягання і соціальна

значимість самої заборони. Крім того, об'єкт, як важливий елемент системи ознак складу будь-якого злочину, передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України, має велике кваліфікаційне значення, оскільки його покладено в основу даної системи.

Це значить, що в теорії та й в юридичній практиці стосовно кожного конкретного складу злочину об'єкт його повинен бути індивідуалізованим, встановленим чітко та конкретно, адже саме від цього часто залежить, наскільки обґрунтованим буде застосування тієї чи іншої норми кримінального закону.

Щодо діянь, об'єднаних законодавцем категорією легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, проблема визначення об'єкта набуває виключної та практичної значимості. Складність визначення безпосереднього об'єкта легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, певним чином пояснюється місцем ст. 209 в системі Особливої частини Кримінального кодексу України. Важливість пошуку його визначення обумовлена виключним значенням цього елементу складу даного суспільно небезпечного діяння для кваліфікації вчиненого правопорушення за вказаною статтею.

Відповідно до усталеного в юридичній літературі положення, об'єктом злочину є охоронювані кримінальним законом від злочинних посягань суспільні відносини, що складають певну цілісну систему взаємопов'язаних носіїв (суб'єктів) відносин, предметів, з приводу яких склалися відносини, і суспільно значущої діяльності (соціального зв'язку) як змісту відносин.

Безпосереднім об'єктом злочину слід вважати ті суспільні відносини, в інтересах охорони яких законодавець застосовує конкретну норму Особливої частини КК, проте злочин, як відмічає М.Й. Коржанський, завдає шкоди не лише у сфері одного окремого об'єкта, а одночасно у сфері багатьох сумісних суспільних відносин, чим викликається необхідність класифікації об'єктів злочину "по горизонталі" на основний, додатковий та факультативний [1]. Слід уточнити, що така класифікація розповсюджується саме на безпосередній об'єкт злочину, який піддається так званому "дробленню" у залежності від тих чи інших суспільних відносин, що піддаються негативному впливу у результаті порушення кримінально-правової заборони, яка захищає якісно інший соціально значимий інтерес.

Стосовно безпосереднього об'єкту легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, також може вживатися дана класифікація стійкої групи інтересів, котрі страждають у результаті вчинення згаданого діяння, оскільки посягає воно на виключно широке коло відносин між людьми у суспільстві. Встановлення безпосереднього об'єкту названого виду суспільно небезпечних посягань ускладнюється тим, що легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, завдає, на наш погляд, однакової шкоди таким важливим видовим об'єктам кримінально-правової охорони, як система економічних відносин, інтереси держави, а також майнові інтереси власників матеріальних цінностей. Таким чином, завдання шкоди широкому колу суспільних відносин є характерною особливістю складу легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Ми не випадково звернулися до розгляду такої категорії кримінально-правової науки, як характер суспільної небезпеки діяння. В юридичній літературі суспільна небезпека звичайно іменується матеріальною ознакою злочину. Вона, як стверджує С.А. Домахін, розкриває соціальну сутність діяння, його наявність або відсутність, є об'єктивною і не залежить від волі законодавця [2]. Важливим практичним висновком з цього теоретичного постулату є те, що соціальна обумовленість будь-якої кримінально-правової заборони певною мірою детермінована характером суспільної небезпеки забороненого законом діяння.

Суспільна небезпека процесу легалізації злочинних доходів полягає в тому, що: неконтрольований потік у легальну економіку тіньових капіталів посилює

інфляційні процеси; обіг протиправних коштів в економічній сфері вносить диспропорції у використання законних механізмів здійснення господарської діяльності, посягаючи на нормальне функціонування економіки; порушується законний порядок підприємницької та іншої економічної діяльності, а також принцип рівноправності учасників господарських відносин, що призводить до обмеження добросовісної конкуренції [3]. Саме тому з метою протидії вчиненню фінансових операцій та інших угод з грошовими коштами й іншим майном, здобутих завідомо злочинним шляхом, використанню зазначених коштів та іншого майна для здійснення підприємницької або іншої господарської діяльності, а також створенню організованих груп в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих завідомо злочинним шляхом, була введена кримінально-правова заборона відмиванню “брудних” коштів.

Об’єкт легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, створюють економічні відносини, які виникають в процесі розподілу матеріальних благ, оскільки вчинення дій, що становлять склад легалізації злочинно здобутих доходів (вчинення фінансових операцій чи укладення угоди з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів [4]) створює умови, необхідні для розпорядження економічними (майновими) результатами будь-якої кримінальної діяльності, що в якості основного мотиву має одержання економічної вигоди.

Які ж суспільні відносини є безпосереднім і основним об’єктом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом? Згідно з Науково-практичним коментарем Кримінального кодексу України основним безпосереднім об’єктом злочину є встановлений з метою протидії залученню в економіку “брудних” коштів порядок здійснення підприємницької та іншої господарської діяльності, а також порядок вчинення цивільно-правових угод у частині особистого, домашнього та іншого подібного використання майна, не пов’язаного з господарською діяльністю [5].

З’ясовуючи сутність структурних елементів суспільних відносин, можна говорити про те, що з приводу охоронюваного кримінальним законом порядку ведення господарської діяльності, який встановлює заборону на залучення до легального обігу злочинних доходів, існують урегульовані правом зв’язки між учасниками відносин. Учасниками суспільних відносин є держава в особі спеціально уповноважених на те органів, юридичні особи незалежно від їхньої організаційно-правової форми та форми власності, а також фізичні особи, діяльність яких пов’язана з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг і виконанням робіт. Зміст охоронюваних кримінальним законом відносин необхідно розглядати як конкретну взаємодію суб’єктів господарювання з приводу законної господарської діяльності, що складається у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ і послуг.

Результатом скоєння суспільно небезпечних діянь, заборонених ст. 209 КК України, є викривлення соціальної функції економічної діяльності. У цьому, на нашу думку, і полягає сутність порушення внаслідок легалізації злочинно здобутих доходів інтересів суспільства щодо розподілу та обміну матеріальних благ. Тільки через проведення фінансових операцій чи інших оборотів з грошовими коштами, здобутими злочинним шляхом, або використання таких при здійсненні

підприємницької чи іншої господарської діяльності, злочинно одержані кошти можуть бути “утильовані”, тобто використані за їх економічним призначенням для задоволення власних матеріальних потреб їх фактичних власників, у тому числі осіб, які брали участь у вчиненні основного злочинного діяння. Внаслідок вчинення таких дій власники злочинно одержаних коштів отримують невинуватену економічну перевагу над іншими членами суспільства, оскільки володіння такими доходами позбавлено необхідних правових обґрунтувань.

У юридичній літературі зустрічаються й інші характеристики основного об'єкта легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Так, Мельникова В.Є. визначає безпосередній об'єкт легалізації злочинно одержаних коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, як економічні відносини, які регулюють кредитно-грошовий обіг у сфері економічної діяльності [6]. Таке визначення вбачається нам невірним, адже суспільні відносини у сфері грошового обігу дійсно піддаються у ряді випадків шкідливому впливу в результаті вчинення дій, що містять ознаки складу легалізації злочинно здобутих коштів, але вони не є основним об'єктом даного діяння. Вони можуть взагалі не піддаватися ніякому впливу, якщо діяння вчинене поза сферою грошового обігу та кредитування.

Крім того, подібного роду визначення основного об'єкта відмічаються деякою нечіткістю, оскільки вказується лише сфера виникнення тих чи інших суспільних відносин, але при цьому самі ці відносини взагалі не називаються. Вважаємо, що у будь-якій сфері людської діяльності, особливо якщо вона здійснюється у сфері господарювання, спектр різних суспільних відносин, що потребують кримінально-правової охорони, може бути дуже різноманітним. Завдання ж дослідника при здійсненні аналізу складу того чи іншого суспільно небезпечного діяння та визначення його основного об'єкту, саме й полягає в тому, щоб виявити ті з них, котрі повністю руйнуються або постійно піддаються виключно шкідливому впливу в результаті вчинення злочину.

Інші вчені стверджують, що основним об'єктом легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, є суспільні відносини, що забезпечують законний порядок здійснення підприємницької діяльності [7]. Таке розуміння безпосереднього об'єкту складу злочину, яким є легалізація, вбачається нам дещо надуманим, адже кримінально-правова заборона, передбачена кримінальним законодавством, не має за мету забезпечити охорону порядку здійснення підприємницької діяльності.

Такого роду концепції основного об'єкту легалізації грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, як нам здається, можуть призвести до помилок у справі розвитку наукових понять про суспільну небезпеку економічного перетворення матеріальних цінностей, здобутих злочинним шляхом. Вони призводять до суперечних тверджень про межі сфери застосування ст. 209 КК України. Вбачається, що вчинення дій, перерахованих у диспозиції ч. 1 ст. 209 КК України, з грошовими коштами та іншим майном, здобутим злочинним шляхом, завжди посягає на такий об'єкт кримінально-правової охорони, як економічні відносини розподілу та обміну матеріальних благ, тому необґрунтованою вважаємо точку зору тих вчених, які вважають, що сферою застосування ст. 209 КК України є лише злочинна діяльність у сфері легального та нелегального підприємництва. Таке звуження сфери застосування норм, що передбачають відповідальність за легалізацію злочинно одержаних доходів, означало б залишення без належного правового реагування значної кількості суспільно небезпечних дій, які як за ознаками об'єкту посягання, так і за іншими ознаками складу злочину, підпадають під дію передбаченої у ст. 209 КК України кримінально-правової заборони, хоча і вчиняються поза сферою підприємницької діяльності.

Резюмуючи наведене вище, можна зробити висновок, що основним безпосереднім об'єктом легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, є суспільні відносини, які забезпечують легальний господарський обіг грошових і матеріальних цінностей у сферах виробництва (виготовлення) продукції, торгівлі, надання послуг, виконання робіт, а також легальний рух коштів у сфері особистого, домашнього та іншого подібного використання майна, не пов'язаного з господарською діяльністю.

Як згадувалося вище, у результаті здійснення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, неминучим є і посягання на інтереси держави. Дане явище можна вважати додатковим об'єктом злочину, передбаченого ст. 209 КК України. Дійсно, у результаті проведення фінансових операцій або інших оборудок із грошовими коштами та іншим майном, здобутими злочинним шляхом, суттєво ускладнюється виявлення такого майна, яке є майновим доказом по справі, а також джерелом задоволення позовів чи предметом стягнення у дохід держави, що переконливо свідчить на користь визнання інтересів правосуддя додатковим об'єктом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Це продиктовано також і кримінально-правовою природою названого діяння, яка дозволяє нам кваліфікувати його як одну із форм причетності до злочинної діяльності інших осіб.

Отже, додатковими об'єктами злочину виступають відносини у сфері громадської безпеки, а також відносини, що забезпечують нормальне функціонування системи правосуддя, фінансово-кредитної системи, право власності.

Особливу загрозу для суспільства несе в собі використання набутих злочинним шляхом доходів для вчинення нових злочинів, іншими словами, з метою рефінансування злочинної діяльності. Очевидно, що описаний феномен більш властивий організованій злочинній діяльності. Тому, факультативним об'єктом легалізації злочинно отриманих доходів вважаємо інтереси суспільної безпеки, коли легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язана з організованою злочинністю, адже перетворення та примноження здобутих у зв'язку із вчиненням злочину доходів, якщо вони спрямовуються на задоволення різних потреб керівників і активних учасників злочинних груп та організацій, помітно зміцнює економічну могутність злочинних угруповань.

Не можна залишити поза увагою й інший важливий факультативний об'єкт легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом, на який у залежності від фактичних обставин вчинення може бути здійснено негативний вплив у результаті злочинного посягання. Таким об'єктом можна вважати майнові інтереси добропорядних осіб, які придбають матеріальні цінності, що раніше були придбані в результаті вчинення злочину. Існування такого об'єкту легалізації (відмивання) доходів, здобутих злочинним шляхом, пов'язано із цивільно-правовими основами виникнення зобов'язань унаслідок необґрунтованого збагачення, оскільки, за законодавством України, власник майна, відчуженого у законного власника в результаті вчинення злочину, зобов'язаний повернути йому незалежно від того було чи не було відомо власникові або представникові, який діяв від його імені, про протиправний характер відчуження такого майна.

При легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, коли здійснюється посягання на факультативний об'єкт, може бути нанесена шкода, подібна тій, яка у вітчизняній юридичній науці визначається як пряма, оскільки при цьому зменшується розмір майнових фондів добропорядного власника матеріальних цінностей, що раніше були придбані злочинним шляхом [8]. Найбільшої шкоди здатна завдати передача будь-якому кредиторіві на виконання зобов'язання придбаних злочинним шляхом матеріальних цінностей, що можуть бути безповоротно стягнені в інтересах потерпілого чи іншого законного власника.

У сучасних умовах функціонування ринкової економіки піднята проблема факультативного об'єкту складу злочину легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, для вітчизняного правознавства буде набувати все більшої актуальності, особливо у галузі цивільного права, у зв'язку з вирішенням проблем відшкодування шкоди, що завдається добропорядному власникові матеріальних цінностей, які раніше були здобуті злочинним шляхом. Необхідно відмітити, що в зарубіжному правознавстві піднята проблема у її цивільно-правовому аспекті з недавніх часів набула виключної дискусійності у зв'язку з прийняттям державами законодавства про протидію відмиванню грошей. Законодавство привнесло значного посилення потенціальної відповідальності установ фінансово-кредитної системи. Останні, як відомо, в сучасних умовах є найбільш вірогідними реципієнтами коштів, придбаних злочинним шляхом, і несуть найтяжчий тягар ризику бути підтвердженими нанесенню у результаті легалізації протиправно одержаних коштів суттєвої шкоди.

Тому дана проблема, на нашу думку, потребує в подальшому всебічного кримінологічного дослідження факторів віктимізації установ кредитно-фінансової системи у результаті скоєння дій, які становлять склад легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Список використаних джерел

1. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М., – 1980. – С. 79.
2. Курс советского уголовного права: В 5 т. – Л., 1968. – С. 158.
3. Беніцький А.С. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (проблеми кримінально-правової кваліфікації) // Автореф. дис....к.ю.н., 12.00.08, Київ, 2002. – С. 9.
4. Кримінальний кодекс України // Голос України, 19 червня 2001 р. – № 107. – С.12.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України/ – 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – С. 506.
6. Мельникова В.Е. Глава 8. Преступления в сфере экономической деятельности // Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. М., 1996. – С. 195.
7. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой и Г.П. Новоселова. – М., 1998. – С. 178.
8. Михлин А.С. Последствия преступления. – М., 1969. – С. 17.

From the positions of the criminal law and criminology the problems of using in the modern investigation and judicial practice of the article 209 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed in the article.

© Л.М. Доля, 2008

[1] За змістом п. 1 примітки до ст. 209 КК України предикатним діянням може бути: діяння, яке згідно з КК є злочином і за яке відповідною статтею (частиною статті) КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років; діяння, яке визнається злочином згідно з кримінальним законодавством іншої держави, якщо й КК України за таке саме діяння передбачено кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк не менше трьох років. Не можуть визнаватися предикатними діяннями злочини, відповідальність за які передбачена статтями 207 і 212 КК, незалежно від того, за якою частиною цих статей вони кваліфіковані та яке покарання встановлено за їх вчинення. Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, необхідно кваліфікувати за ст. 306 КК України.